

УДК 17.023.31: 130.122

У 89

Валентина УХАНКІНА

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ: ПОШУКИ ДУХОВНОСТІ

В статті розглядаються сутнісні аспекти особистісного буття крізь призму духовних основ філософських вчень представників російського релігійного Ренесансу М.Бердяєва, С.Франка. Стверджується думка про необхідність звернення сучасної людини до глибинних духовних витоків християнської традиції.

***Ключові слова:** особистість, персоналізм, духовність, Бог, творчість, традиція.*

Симптоми сучасної духовної кризи, спровоковані суперечностями в соціокультурних процесах, характеризуються також посиленням ірраціональних тенденцій і руйнуванням позитивістських світоглядних установок та висувають в центр філософських пошуків проблему особистості. З'ясування сутнісних аспектів людського буття з позицій персоналізму дозволяє осмислити усю повноту конкретних проявів особи, її неповторну індивідуальність. В історико-філософській традиції склались певні інтерпретації феномену особистості. Найбільш відомими у філософському дискурсі ХХ століття залишаються персоналістські позиції М.Бердяєва та Е.Муньє. На сьогодні виділяються різноманітні течії персоналізму (американська, французька, англійська та ін.) та визначаються досить вагомі відмінності між ними. Наші зацікавлення стосуються розгляду світоглядних проблем людського буття крізь особливості духовних пошуків видатних представників російського релігійного Ренесансу ХХ століття (М.Лосський, М.Бердяєв, Л.Шестов, С.Франк та інші).

© Уханкіна Валентина, 2010

Існує думка, що на сьогодні персоналістські пошуки втрачають свій вплив і розвиваються як елементи неотомізму чи екзистенціалізму. Пояснюють це утопічним характером проголошених ними ідей соціальних і духовних перетворень. Проте, звертання і розгляд різноманітних аспектів особистісного буття як у публічних колах (на конференціях, круглих столах), так і на сторінках численних публікацій (статей, монографій, наукових збірників) ще раз свідчить про актуальність сучасних філософувань про особистісні виміри людського буття.

Також існує проблема приналежності до когорта персоналістів тих чи інших філософів Срібної доби. Так зазвичай серед персоналістських позицій визначають філософію М.Бердяєва, М.Лоського, у С.Франка скоріше віднаходять філософські ідеї, що торкаються проблеми особистості. Проте, слід сказати, що тим чи іншим чином проблема особистості перебувала в центрі їх філософських пошуків, хоча у вченні кожного з них вирізняються певні особливості, які ми і будемо намагатись розкрити.

При аналізі останніх публікацій вітчизняних дослідників у річищі осмислення проблеми особистості в російській релігійній філософії початку ХХ століття слід зауважити, що переважно розглядалися основні аспекти персоналістських концепцій окремих філософів (М.Бердяєва, М.Лоського, С.Франка, Л.Шестова).

Так в дослідженнях В.К.Ларіонової, В.К.Кантора, В.Н.Поруса осмислюються певні моменти особистісного буття крізь особливості духовних пошуків С.Франка. В одному з розділів дослідження В.К.Ларіонової, де проаналізована особистісна етика С.Л.Франка, розкриваються питання осмислення *духовності як основи людського буття*, реальності і душі людини, метафізичної сутності любові. Свобода особистості постає осередком духовного життя. Цінність цього погляду у показі. Недоліком цього підходу є відсутність світоглядних суголосних та відмінних моментів осмислення проблеми особистості у філософській системі С.Франка і його сучасників, представників східнослов'янської та західноєвропейської філософської думки.

Основна увага дослідження В.К.Кантора зосереджена на характеристиці метафізики цінностей у С.Л.Франка. Дослідник також розкриває основні риси “*парадигми особистості і свободи*” у системі мислителя Срібної доби. Аналізуючи останні роботи С.Л.Франка, В.К.Кантор вирізняє задачу, поставлену, на його думку, філософом: “знайти основу гідного існування людини, закинутаї в цю саму всевітню історію” [4, 10]. Ця установка постає напрочуд актуальною для нинішніх *духовних* пошуків людства. Цінність погляду дослідника проглядає і у розкритті ним сутності *християнського реалізму* С.Франка, в якому гуманістична віра в людину має християнське походження [3, 12].

В дослідженнях Г.Е.Аляєва наявне спрямування до ґрунтовних осмислень методологічних основ феномену Незбагненого у філософії С.Франка. Також дослідник осмислює проблему *персоналістично-діалогічного* потенціалу системи абсолютного реалізму С.Франка крізь призму західноєвропейської філософії діалогу, представленої концепціями М. Бубера, М. Шелера та Д. Гільдебранда. Г.Аляєв вирізняє як певні елементи стикання тематичних інтенцій філософів, так і про наявність глибоких розбіжностей. Проте, важливість цього підходу полягає у порівнянні виділених акцентів *персоналізму вседності* С.Франка з ідеями представників західноєвропейської парадигми у контексті вимірів *духовності* людини. Цінним в руслі нашого дослідження також є спроби визначення Г.Е.Аляєвим окремих аспектів релігійного характеру франкової антропології, що спонукає до подальших пошуків суголосних моментів у етичних вченнях представників західноєвропейського та східнослов'янського дискурсу.

Ґрунтовного ж дослідження, де б осмислювалась проблема особистості як наскрізна і в цілісному охопленні всіх елементів концепцій представників персоналістичної парадигми, наразі немає. Проте, в поодиноких випадках вже з'являються спроби виділення певних особливостей у цілісному баченні теми особистості в контексті ідей Срібного віку. Так у дослідженні Петрушенко В.Л. тема особистості постає наскрізною при розгляді Срібного віку як культурно-історичного феномену,

виділяється персоно-центрична особливість самої епохи. Дослідник зупиняється на певних особливостях тлумачення особистості цього періоду, серед них він виділяє момент “*не-кайросу*” (недоречності) щодо самого явища Срібного віку та ідей його представників, які не вписувались в загальноприйняту картину тлумачень [5, 5]. Петрушенко В.Л. розкриває ще одну рис, сутність *катастрофізму особистості* у творах П.Флоренського, С.Булгакова, Л.Шестова, С.Франка, яка постає для діячів цієї доби як у звичному розумінні, так і у своєрідному: “парадоксальною, непередбачуваною, проте чимось первинним всупереч поширеному реалістичному погляду” [5, 9]. Найголовнішим моментом цього підходу постає вирізнення автором наявного у творах мислителів Срібного віку альтернативного характеру особистості, який характеризується монадичністю, несумісним поєднанням комунікативності та самоізоляції, природно-тілесного начала та духовно-трансцендентного. Невирішеними питаннями у цій позиції залишаються проголошення автором даних ідей без їх обґрунтувань у самих працях філософів. Дана характеристика стосується явища Срібного віку в цілому, тому, можливо, і немає розрізень персоналістських позицій різних її представників. Окрім того, даний підхід, як і багато інших не дозволяє побачити глибини осмислень без введення в контекст розмірковувань представників західноєвропейської персоналістської парадигми, оскільки, на наш погляд, побудова цілісної картини можлива лише за умови її введення в безпосередній життєвий контекст російського Зарубіжжя, в якому на перетині екзистенціально-онтологічних ідей співіснували мислителі різних культур.

В нашому дослідженні ми будемо намагатись осмислити окремі питання духовності в контексті проблеми особистості. *Мета* нашого дослідження полягає у з’ясуванні впливу духовних пошуків на процес становлення особистості. Серед *завдань*, поставлених перед нами в даній роботі, слід виділити такі: визначити роль впливу східнослов’янської релігійної традиції на особливості персоналістичного дискурсу мислителів російського Зарубіжжя початку ХХ століття; порівняти різноманітні аспекти (віра, свобода, творчість) бачення проблеми особистості у філософських концепціях М.Бердяєва,

С.Франка; осмислити спорідненість та відмінність персоналістської позиції представників російського релігійного Ренесансу та представників західноєвропейського персоналістичного дискурсу.

Найбільш широкого осмислення проблема особистості набула в персоналістичній позиції М.Бердяєва, яка також розглядається в контексті його екзистенційної філософії. Надаючи характеристик особистості, мислитель говорить про її трагедійний характер, що пов'язаний з больовим осмисленням. У особистості наявна і риса боротьби, дієвості, яка розкривається через роботу духа над душеним і тілесним. Особистості не може бути без смислового наповнення. Щодо субстанційності при визначенні особистості, то тут ми опиняємось, на думку філософа, на чужій для екзистенційного розуміння натуралістичній позиції. При визначенні сутності особистості М.Бердяєв близький до тлумачень відомого західноєвропейського антрополога М.Шелера: “М.Шелер більш правильно визначає особистість як єдність актів і можливість актів. Особистість може бути визначена як єдність в багатоманітності, єдність складна, духовно-душевно-тілесна. Відсторонена духовна єдність без складної багатоманітності не є особистість” [7, 225]. М.Бердяєв розкриває потаємний характер особистості, що пов'язаний з єдністю наявних протилежностей у її змісті. Він розглядає особистість і з точки зору філософії існування і філософії Духа, вирізняючи її аксіологічне розуміння в контексті співвідношення частини і цілого, звідси особистість має бути лише цілим, а не частиною. Слід зауважити ще на одній особливості бачення М.Бердяєвим сутнісних аспектів буття особистості: їй чужа об'єктивація, вона не належить до світу речей і об'єктів. Цінним моментом розмірковувань філософа є акцентування уваги на значенні ірраціонального елементу переживання цілісної долі особистості. Мислитель розкриває сутність самотності, відштовхуючись від духовних основ: “Самотність долається не в суспільстві, не в соціальній чисельності, як у світі об'єктивованому, а у спілкуванні, в *духовному світі*” [7, 227]. Справжнє розуміння особистості, на думку М.Бердяєва, пов'язане з її роллю, яку вона відіграє у істинному спілкуванні (власну) та у соціумі (чужу). Отже, лише

у спілкуванні з “ти”, у зверненні до “ми”, коли немає об’єктивації та соціалізації, особистість залишається сама собою і може реалізуватись, при егоцентризмі вона руйнується. Цікавою у цьому відношенні постає оцінка, надана філософом класичній новоевропейській парадигмі: “Філософський ідеалізм, як він розкрився в німецькій філософії початку ХІХ століття, призводить до імперсоналізму, в ньому немає вчення про особистість. Це особливо зрозуміло на вченні Фіхте про “Я”, яке, звичайно, не є людська особистість. Цей імперсоналізм особливо зловіщу форму приймає у Гегеля, в гегелівському вченні про державу” [7, 228]. Цінність позиції М.Бердяєва, на нашу думку, проглядає у зосередженості на *духовному* началі, у *духовному* підґрунті його філософувань, корені якого виходять з християнської традиції. Саме тому аксіологічний характер особистості – це риса *духовності* особистості і водночас це і доведення буття Бога як джерела надособистих цінностей: “існування особистості передбачає існування Бога, цінність особистості передбачає верховну цінність Бога” [7, 230].

Тут ми віднаходимо суголосні моменти з вченням С.Франка про міфологеми “я-ти”, “ми”. “Я” в його філософській системі завжди передбачає існування “ти”, вони невіддільні одне від одного. Відношення “я-ти” у підході мислителя постає сутнісним моментом становлення особистості. Проте особистість не зникає в цьому відношенні, а дійсно стає в ньому, знаходить себе і своє справжнє підґрунтя — трансцендує назовні, доповнюючи цим актом акт трансцендування всередину, до першовитоків свого духу. Особистість залишається укоріненою не у відношенні, а в бутті — в незбагненній металогічній реальності, котра живить її як материнське лоно, і є, власне, первинною відносно зв’язків, що виникають між особистостями. Ця реальність позначає також зв’язок особистості з Богом. Звертання “я” до Абсолюту в концепції Франка, можна порівняти з відношенням до “Вічного Ти” у М.Бубера, хоча тут і немає тотожності. Це звертання відсилає до глибокого внутрішнього змісту, особистого відкриття і одкровення абсолютно трансцендентного і абсолютно іманентного. У М.Бубера “Ти” розглядається в трьох значеннях: як природа, людина або духовна сутність. Відокремлений їх розгляд може слугувати спрямуванням до “Вічного Ти”. У позиції

С.Франка вирізняється прозоріння людини безпосередньо до Вічного Духа — і як до “Ти” (особистісного Бога), і як до власної сутності (Божества) [1, 9].

Якщо порівняти певні елементи франківського персоналізму всеєдності та антропологічні ідеї М. Шелера, то близькість їх позицій виявляється в онтологічності підходу до ситуації “я-ти”, в пошуках внутрішніх структур свідомості, які формують це відношення. Цікавим в осмисленні проблеми особистості в контексті духовних вимірів релігійного Ренесансу постає вчення Франка та віднайдені суголосні мотиви у вченні М.Шелера про любов як енергетичний потік всередині Царства Божого. Любов виступає як шлях трансцендування, виходу особистості за межі своєї замкненості і можливість приєднатися до іншого, яку утворює приналежність кожної особистості до єдиної абсолютної духовної реальності. Любов у Франка — це одна з форм трансцендування-назовні, в якій поруч з трансцендуванням-усередину вбачається найважливіший зв’язок особистості із справжнім буттям. Любов розглядається і як інтенція на духовну серцевину іншої особистості, яка є разом з тим її головною цінністю. М.Шелер, визначаючи відмінність християнської любові від любові античної, зосереджує увагу на такій її особливості як спрямованість на *духовне ядро* людини, на її індивідуальну особистість, завдяки якій вона може взяти безпосередню участь у Царстві Божому. Розуміння любові у С.Франка пов’язане зі сприйняттям коханого як абсолютної цінності.

Любов розкривається ще й як служіння. Так в позиції М.Шелера йдеться про причетність, завдячуючи якій, особистість може приєднатись до іншого предмета і таким чином стверджувати власну досконалість, сприяти їй, заохочувати її, благословляти її. У С.Франка до цього розуміння додається контекст щастя: любов постає щастям служіння іншому. Найважливішим моментом в розкритті змістових акцентів любові, на нашу думку, є те, що ця любов є формою релігійної любові, а вища любов — це любов до Бога. Любов між особистостями, на думку С.Франка, часто обтяжена опором матеріального світу, і на перший погляд лише віддаляє людину від любові до Бога. Але її справжня релігійність дозволяє навіть

у своїх недосконалих формах бачити і сприймати конкретну живу істоту з наявністю в ній певного божого начала.

Свобода особистості в концепції С. Франка немає внутрішньої замкненості, відокремленості, абсолютної суб'єктивності. Особистість стає такою лише остільки, оскільки виходить за власні межі, мовби переливається через власні краї, долає власну обмеженість, як вона відображається в якихось поняттях чи характеристиках. І, навпаки, втрата особистості тотожна відстороненню, відокремленню, закритості і замкненості у собі. Мислитель, так само як і М.Бердяєв, замислюється над “тайною особистості”, проте, як способу існування конкретної реальності взагалі. Отже філософська концепція С.Франка постає персоналістичною, оскільки в ній проблема особистості розглядається не лише в контексті вседності, в цьому її особливість, а знаходиться в центрі його філософської системи в цілому.

С.Франк виділяє момент *індивідуальної духовності*, яка розумілась ним через “живе знання”, тобто споглядання, заглиблення суб'єкта в об'єкт, переживання. Нас захоплює образність думки філософа, яка несе під собою чіткість і ґрунтовність категоріальних визначень. Серед найвідоміших його робіт у цьому контексті вагомим місцем займає “Смисл життя”, в якій проблема смислу життя розглядається як релігійно-філософська, що пов'язана зі світоглядними питаннями людського існування, тобто духовно-екзистенційними. Обґрунтування цієї проблеми також має цілісний і системний характер, тому важливим для С.Франка є з'ясування позачасової її сутності. Звідси смисл життя має поставати *живим буттям-служінням*, тобто будь-які логічні побудови як в онтології російського мислителя, так і в *метафізиці особистості* відкриваються лише на рівні безпосереднього, живого знання. Усвідомлення безглуздості життя стає ствердженням його осмисленості, що долає цю безглуздість. С.Франк осмислює проблему спасіння особистості в контексті християнського віровчення, зупиняючись на моменті важливості і більшої цінності саме живої людської особистості у порівнянні з моральними цінностями як такими. Розкриття феномену смислу людського життя дозволяє розставити вагомими акценти у етичній

системі російського мислителя, в якій християнське осмислення буття особистості є невід'ємним, зрощеним з екзистенційно-онтологічним: “Єдиною умовою цього є вимога, щоб людина не служила світові, “не любила світ и те, що у світі” як останні самодостатні блага, а щоби вона розглядала своє мирське життя і увесь світ як засіб і знаряддя *Божої справи*, щоби вона використовувала їх для служіння абсолютному добру та істинного життя” [8, 123]. Отже, осмислення питання смислу життя знаходиться в центрі духовних пошуків С.Франка, зокрема в його етиці Абсолюту, яка невіддільна від його персоналістичної позиції в цілому, саме тому ми надаємо велике значення його екзистенційно-онтологічному характеру. Також важливими елементами осмислення поняття смислу життя постають контекст християнської моралі та духовна релігійна практика, які могли б стати особистісними орієнтирами сьогодення.

Отже, проаналізувавши філософські системи видатних представників російського релігійного Ренесансу Миколи Бердяєва та Семена Франка, ми намагались виокремити і розкрити ті аспекти їх персоналістичних позицій, які допомагають осмислити духовні основи їх пошуків, пов'язаних з християнською традицією. Ми приходимо до висновку, що проблема духовності стає наскрізною у їх персоналістичних пошуках, які водночас постають зрощеними з екзистенційно-онтологічними побудовами.

Література

1. Аляев Г. Особистість у відносинах “Я-Ти” і “Я-Ми”. С.Франк і філософія діалогу / Аляев Г. // Філософські обрії. – № 22. – 2009. – С.4-19.
2. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Николай Бердяев; сост. и вступ. ст. В.Н.Калужного. – М. : АСТ; Харьков: Фолио, 2005. – 620 с. – (Philosophy).
3. Идейное наследие С.Л.Франка в контексте современной культуры / Под ред. Владимира Поруса (Серия “Религиозные мыслители”). – М. : Библейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2009. – X + 267 с.
4. Ларіонова В.К. Етика Абсолюту С.Л.Франка / Ларіонова В.К. : Монографія. – К. : Віпол, 1996. – 100 с.

5. Петрушенко В. Альтернативний характер особистості (в контексті ідей філософії та мистецтва Срібного віку) // Срібний вік: проблема особистості. Випуск 11. Матеріали наукової конференції “Срібний вік: проблема особистості”. Міжнародна наукова конференція. – 2005 / Ред. колегія: В.С.Мовчан, В.В.Лімонченко, Л.В.Карлова. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 5 – 14.

6. Проблема смислу у філософії та культурі російського Срібного віку. Матеріали Міжнародної наукової конференції 2008 року. Випуск чотирнадцятий. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – 460 с.

7. Світ мудрості. Хрестоматія з філософії: Навч.посібник / Упорядники Г.Орендарчук, М.Шумка. – Тернопіль : Астон, 2004. – 256 с.

8. Франк С.Л. Сочинения /Франк С.Л. – Мн.: Харвест, М. : АСТ, 2000. – 800 с. – (Классическая философская мысль).

9. Франк С.Л. Реальность и человек /Франк С.Л./ Сост. П.В.Алексеев; Прим. Р.К.Медведевой. – М.: Республика, 1997. – 479 с. – (Мыслители XX века).

Уханкина Валентина. Проблема личности: поиски духовности. В статье рассматриваются существенные аспекты личностного бытия сквозь призму духовных основ философских учений представителей русского религиозного Ренессанса Н.Бердяева, С.Франка. Утверждается мысль о необходимости обращения современного человека к глубинным духовным истокам христианской традиции.

Ключевые слова: личность, персонализм, духовность, Бог, творчество, традиция.

Ukhankina Valentyna. The problem of personality: the quest for spirituality. In the article the essential aspects of personal life through the prism of spiritual foundations of philosophical teachings of the Russian religious renaissance representatives N. Berdyaev, S. Frank have been studied. The need of a modern man to appeal to deep spiritual sources of the Christian tradition has been stated.

Key words: personality, personalism, spirituality, God, creativity, tradition.